

Morgenstern ja Liphart. Kahe kunstitähe tegutsemisest samas ajas ja ruumis

INGRID SAHK

Mida me teame või mida on võimalik öelda 19. sajandi Tartu suurimate kunstikogujate Karl Morgensterni ja perekond Liphartite kokupuudete kohta? Nii mitmekülgsete isikute puhul saab loomulikult leida mitmeid võrdlustasandeid. Järgnev mõtisklus ei ole kantud niivõrd soovist kahe suurkuju kogutut võrrelda, vaid pigem nende isiklike kokkupuutevõimalusi välja selgitada. Et nii Morgensterni kui Liphartite kunstipärand on tänapäeval hoiustatud Tartu Ülikoolis, tundub vajalik ka uurida, milliseid jälgi jätsid kunstitähed ülikooli kunstikogule 19. sajandil. Eriti Liphartite puhul tasub seos ülikooliga avamist.

Arvestades Karl Morgensternist kirjutatud materjali rohkusega, ei ole põhjust pikemalt peatuda tema kunstialastel ettevõtmistel.¹ Samuti on Liphartid ja nende Raadi mõisas asunud kuulsusrikas kunstikogu pikemaid käsitlusi pälvinud.² Oluline on aga meeles pidada, et Karl Morgensterni eluaeg Tartus kattub mitme põlvkonna kunstihuviliste Raadi mõisnike omaga: maanõunik Reinhold Wil-

¹ Vt nt viimane asjakohane publikatsioon Jaanika Anderson (koost), *Karl Morgenstern 250. Qui vult, potest* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021).

² *Unistuste Raadi. Liphartite kunstikogu Eestis. Raadi of Our Dreams. The Liphart Family and their Art Collection in Estonia* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015).

helm von Liphart (1750–1829), maamarssal Karl Gotthard von Liphart (1778–1853) ja *connoisseur* Karl Eduard von Liphart (1808–91). Rohkem oli Morgensternil lävimist neist kahe esimesega, sest mõisahärra kohustused oma vennale loovutanud kunstihuviline Karl Eduard oli Morgensternist 38 aastat noorem. Samas, nagu ilmneb päevaraamatutest, oli Morgenstern kursis ka noore Karl Eduardi reisidega.³ Kuigi põlvkondliku vahe tõttu oli neil vähem ühist ajalugu, lähendab just K. E. von Lipharti pühendunud tegevus graafika ja kunstieksperdina teda oluliselt Morgensternile.

Morgenstern ja Raadi

Publitseeritud allikatest jääb mulje, et omavahelist läbikäimist Morgensternil ja Liphartitel peaaegu polnud: ei esine ühe nimi kuigi tihti teise eluloos, ja vastupidi.⁴ Muidugi, pelgalt ühine huvi kaunite kunstide ja kunstikogumise vastu ei peagi alati suurt sõprust tähendama. Samas ei ole põhjust faktide puudumisest ka ignorant-sust või midagi negatiivset eeldada. Üksteisele kirjade saatmiseks ei ole Morgensternil ja Liphartitel igatahes erilist põhjust olnud, nagu tõendab säilinud korrespondents.⁵ Morgensterni päevaraamatutes esineb Raadi küll sagedase jalutamiskohana, samamoodi kui näiteks Kadriorg Tallinnas, kuid midagi oluliselt isiklikumat Morgensterni ja Liphartite suhtlusest sealt ei ilmne. Et Morgenstern Raadil õhtusöökidel käis ja korra ka sealset tõukarja imetles, on teada ühe anekdootliku seiga järgi.⁶

Morgenstern siiski teadis, mis maalid Liphartitele kuulusid, ja et mõned neist pakkusid talle ka sügavamat huvi, on tema publikatsioo-

³ Karl Morgenstern, *Meine Beschäftigungen von 1831 bis 1835. Bd. 14*. Käsikiri, 1840. TÜR KHO, F 3 Mrg DXCIX, 27 p. Juhatuste eest Morgensterni päevaraamatute ja Raadi seoste asjus tänan Moonika Teemust Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnast.

⁴ Näiteks Wilhelm Süssi kirja pandud Morgensterni eluloos esineb Parroti nimi 175 korda, Lipharti nimi aga vaid üks kord. Wilhelm Süss, *Karl Morgenstern (1770–1852)* (Dorpat: J. K. Krüger, 1928).

⁵ Vt Morgensterni kirjavahetus Tartu Ülikooli raamatukogus (TÜR KHO, F 3 Mrg); Liphartite kirjad perekonnaarhiivis Marburgis, Dokumentensammlung des Herder-Instituts (DSHI 110 Liphart).

⁶ Elisabeth von Hoffmanni mälestustes leidub lõbus lugu Morgensterni eluvõrusest, mis just Raadil avaldus, kui herra professoril tekkinud raskusi lehma ja härja eristamisega. Elisabeth von Hoffmann, *Dorpat vor 60 Jahre* (1914), 291.

nide varal tõestata. Nii on Morgenstern kirjutanud kahest Johann Dominik Fiorillo⁷ maalist, mida ta esimest korda nägi 1797. aastal Göttingenis seal õppinud Otto Carl von Lipharti, Reinhold Wilhelm von Lipharti vanema poja juures.⁸ Fiorillo maalist „Lucrezia“ ilmus Morgensternil kirjutis juba 1798. aastal.⁹ 1805. aastal tutvustas Morgenstern väljaandes „Über einige Gemälde“ lisaks „Lucreziale“ ka Fiorillo maali „Hektor, Paris ja Helena“ ning märkis ära ka teoste kuuluvuse Liphartite Raadi kunstikogusse.¹⁰ Ilmselt köitis Morgensterni maalide antiigiaineline süžee, kuid oluline oli kindlasti ka kunstniku isik.

Morgenstern võis kaasa aidata ka vähemalt ühe maali jõudmisele Liphartite valdusesse. Nimelt maalis Franz Gerhard von Kügelgen 1803. aastal üliõpilaste initsiatiivil rektor Georg Friedrich Parroti portree¹¹ ja millalgi enne 1820. aastat, juba Saksamaal tagasi olles, sellest autorikorduse ehk repliigi mõisnik (Reinhold Wilhelm?) von Lipharti tellimusel.¹² Teades F. G. von Kügelgeni ja Morgensterni tihedat läbikäimist ja suhtlust nii kunstiteoste ostmisel kui ka tellimisel, võiks ka Parroti portree repliigi puhul eeldada Morgensterni vahendaja rolli. Kahjuks on seni teadmata täpsemad kordusmaali tellimise asjaolud.¹³

Literaatur Faddei Bulgarini muljete kohaselt aadlikud ja ülikooli õppejõud 19. sajandi alguse Tartus omavahel kuigi tihedalt ei lävi-

⁷ Johann Dominik Fiorillo (1748–1821) oli kunstnik ja kunstiajaloolane, esimene kunstiajaloo professor, kes õpetas Göttingeni ülikoolis ning haldas ka sealse raamatukogu graafikakogu. Fiorillo oli Morgensternile kunstiajaloo õpetamiseks oluliseks eeskujuks.

⁸ Jutta Keevallik, *Kunstikogumine Eestis 19. sajandil, kunstiteadus Eestis 19. sajandil* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1993), 17.

⁹ Moonika Teemus, *Musée Napoléoni maaligalerii Karl Morgensterni pilgu läbi 1809. aastal. Kunsti retseptisioonist Eestis 19. sajandi alguskümnendil*. Magistritöö (Tartu, 2010), 18.

¹⁰ Karl Morgenstern, *Über einige Gemälde* (Dorpat: Grenzius, 1805), 30–36. Wolde- mar Krügeri järgi kirjutab Morgenstern maalidest siis, kui need maalid Tartusse jõudsid. Karl Krüger, *Erinnerungen an Woldemar Krüger*. Käsikiri. EKLA, F 169 M 19:1, 76.

¹¹ 1803 üliõpilaste tellimisel valminud portreest, mis jäi Parroti perekonnale, puuduvad Teise maailmasõja järel andmed.

¹² Friedrich Bienemann, *Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I* (Reval, 1902), 220, 221.

¹³ Lipharti tellitud kordusmaal vahetas juba 19. sajandil omanikku ja jõudis pärast rännakuid Saksamaalt USAsse 2016. aastal tagasi Tartu Ülikooli. Vt Parroti portreede põnevast lugust lähemalt Ingrid Sahk, „Franz Gerhard von Kügelgeni Georg Friedrich Parroti portree – ühe maali leidmis- ja rännakulugu“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLVI (2018), 141–151.

nud.¹⁴ Graafikaajaloo uurimustes tõdetakse, et kolleksionäärid enamasti siiski tahtsid jagada oma kogutut. Haruldaste gravüüride vaatamine ning kommenteerimine sõprade ringis või koos külalistega oli vähemalt 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi algul Euroopa kunstiringkondades levinud komme.¹⁵ Leidus muidugi neid, kes eelistasid oma vara üksi imetleda, kuid enamasti oli jagatud rõõm suurem.

Üks Morgensterni kiri annab ülevaate kahe sajandi taguse Tartu kunstiilma tulipunktidest. 1822. aastal oma hea sõbra Karl von Kügelgeni Soome vaadetega litograafiasarjale ettetellimusi kogudes paneb Morgenstern Tartust kirja kolm huvilist: enda juhitud ülikooli kunstimuuseumi, ülikooli joonistuskooli ja kolmandana Raadi mõisahärra maanõunik R. [W.] von Lipharti.¹⁶ Sarnaseid asjalikke kokupuuteid, ühiste tellimuste tegemist, kunstiuudiste ja kunstikaupmeeste kohta info vahetust võiks ju veelgi eeldada, kuigi fakte napib.

Seega teame, et Morgenstern külastas Raadi mõisa nii jalutuskäikudel kui suuremas seltskonnas, suhtles sealsete mõisahärradega mingil määral ka kunstiküsimustes ning oli kursis Raadile kogutud kunstivaradega. Tõenäoliselt jagati omavahel ka infot kunsti, tellimuste, kunstnike jms kohta nii palju, kui oma kogude ja tegemiste kõrvalt aega jäi või vajalik tundus.

Liphartid ja ülikool

Mida arvasid või teadsid aga Liphartid Morgensterni poolt erakoguse või ülikooli muuseumile kogutud kunstist? Selle kohta kirjapanud mõtteid ei ole teada, nagu ka lugusid Liphartite külaskäikudest Morgensterni kunstivaldustesse. Võib vaid oletada, kas noor K. E. von Liphart enne kunstireisi Euroopasse treenis silma ka ülikooli kunstimuuseumis gravüüre lehitsedes. Märgiks sellest, et Liphartid Morgensterni kunstialase tegevusega kursis olid ning seda toetasid, on aga asjaolu, et R. W. von Liphart kuulus Morgensterni väljaande „Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur

¹⁴ Mai Levin, „Professorite portreed“, *Eesti kunsti ajalugu 3, 1770–1840* (Eesti Kunstiakadeemia, 2017), 202.

¹⁵ Antony Griffiths, *The Print Before Photography* (British Museum Press, 2018), 429.

¹⁶ Karl von Kügelgen, *Karl von Kügelgens Briefe an Karl Morgenstern* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1976), 33.

Foto 1. Liphartite linnamaja Tartus Lai tn 30 asus 1920. aastail korp! Vironia (TÜR).

und Kunst“ tellijaskonda.¹⁷ Seal jagas Morgenstern infot ka ülikooli kunstimuuseumi jõudnud uutest kunstiteostest.

Eelnevat arvestades on aga põnev tõdeda, et kui Morgensterni eluajal oli (ülikooli) kunstikogu tema ainuvalitseda, siis hiljem on selle kujundamist suunanud ka Liphartid. Nimelt moodustas ülikooli kuraator Georg Friedrich von Bradke (1796–1862) 1858. aastal komisjoni, mis pidi andma kunstimuuseumi kogudele, sisuliselt siis Morgensterni tööle hinnangu ja seadma tulevikusihi.¹⁸ Selles

¹⁷ Keevallik, 90.

¹⁸ *Briefwechsel mit Direktor des Kunstmuseums, dem Kurator des Dorpater Lehrbezirkes und anderen über die Anschaffung von Büchern und Gypsabgüssen der Statuen, den Zweck und Zustand dieses Museums und anderes, 1857–1861, RA, EAA.402.5.528, l. 17–18.*

tuntud faktis on nähtud murrangut ning uut ajajärku Eesti vanima kunstimuuseumi ajaloo.¹⁹ Kui üldistavalt öelda, seadis 1858. aasta komisjon põhieesmärgiks antiikskulptuuri kipsvalandite kogumise ning et kipsvalanditele ruumi teha, anti järgmiste aastate jooksul graafika-, joonistuste- ja maalikogu üle ülikooli joonistuskoolile, etnograafiakogu isamaaliste muististe keskmuseumile, muumiad anatoomikumile jne.²⁰

1858. aasta komisjoni ainuke ülikooliväline liige oli Karl Eduard von Liphart.²¹ Kui ajalukku on Raadi Liphartitest kuulsaim kunstitudja K. E. von Lipharti läinud eelkõige graafikakolleksionäärina, siis 1858. aasta komisjoni kontekstis on oluline asjaolu, et tal oli ka antiikkunsti kipsvalandeid. Juba 1830. aastate lõpus ajutiselt Berliinis elades meenutanud tema kipsvalandeid täis korter muuseumi.²² Kipsvalandid reisisid koos peremehega Liivimaale ja täitsid Tartus Laial tänaval tema kodumaja.²³ Ühes dateerimata nimekirjas on loetletud K. E. von Liphartile kuulunud 71 erinevat antiikskulptuuri kipsjäljendit, mille hulgas oli nii büste, torsosid kui ka täisfigure (Otricoli Zeus, Milo Venus, Medici Venus jt), Parthenoni templi figure, metoope ja friisiplaate.²⁴ Seega võiks öelda, et Tartu esimene suurem kipsvalandite kogu asus Lipharti majas ning tema arvamused selles vallas võisid oluliselt mõjutada nii 1858. aasta komisjoni otsust kui ka sellele lisatud nimekirja, millest olid „tahtlikult välja jäetud Liphartile kuuluvad valandid“.²⁵ Kas võis siin peituda mõte esmalt osta ülikoolile neid valandeid, mida veel Tartus polnud? Lipharti ja ülikooli skulp-

¹⁹ Niina Raid, „Tartu ülikooli muuseumi ajaloost 1803–1917“, *Kunst*, 3 (1968), 35–36.

²⁰ Vt nt Inge Kukkk, „200 aastat Tartu ülikooli kunstimuuseumi“, *200 aastat Tartu ülikooli kunstimuuseumi* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006), 12.

²¹ Teised komisjoni liikmed oli asjakohaste erialade professorid: ajaloolane Carl Rathlef, klassikaline filoloog Christian Friedrich Neue, Õpetatud Eesti Seltsiga seotud õigusteadlane Ewald Tobien ning kunstimuuseumi direktor Ludwig Mercklin. *Briefwechsel mit Direktor des Kunstmuseums*, RA, EAA.402.5.528, l. 17.

²² Alfred von Schack, „Karl Eduard von Liphart“, *Baltische Monatsschrift*, 63 (1894), 429.

²³ Karl Eduard von Liphart, kuulsaim kunstikoguja ja -ekspert Raadi Liphartite seas, elas Tartus Lai 30 majas 1862. aastani, seejärel elu lõpuni Firenzes. Vt Liphartite skulptuurikogust lähemalt Inge Kukkk, „Pilguheit Raadi skulptuurikogule ning portselan- ja fajanssesemetele“, *Unistuste Raadi. Liphartite kunstikogu Eestis. Raadi of Our Dreams. The Liphart Family and their Art Collection in Estonia* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015), 148.

²⁴ *Verzeichnis meiner Gipsabgüsse nach antiken*, DSHI 110 Liphart II 1–16, 9.

²⁵ *Briefwechsel mit Direktor des Kunstmuseums*. RA, EAA.402.5.528, l. 18.

tuurikogumi ilme võis millalgi olla ka päris sarnane, kui arvestada, et 1868. aastal ülikooli peahoonesse kunstimuuseumi loodud Pompei stiilis seinamaalingud ei olnud ju esimesed Tartus, vaid neist varasemad pärinesid just Liphartite linnamajadest.²⁶ Antiikskulptuuri ja Pompei maalingute kooslus oli juba Laial tänaval läbi mängitud.

Ülikooli kogudele jättis jälje ka K. E. von Lipharti fotohuvi. Tema lapsepõlvekaaslane ja eluaegne sõber Woldemar Krüger (1808–94), kes alates 1855. aastast ülikooli joonistuskooli juhatas, tellis joonistuskoolile õppetöök arvukalt kunstiteoste ülespildistusi, toetudes seejuures Lipharti innustusele ja soovitudele.²⁷ K. E. von Liphart oli suur fotoentusiast, kes hindas fotot kunstiajaloo õppevahendi ja uurimismaterjalina ning kellel endal olid kõik Itaalias välja antud renessansskunsti teoste fotoreproduktioonid.²⁸ K. E. von Lipharti vahendusel täienesid 1868. aastal joonistuskooli kogud ka Julie von Manteuffeli kingitud 14 maali võrra.²⁹

Seega, kui Morgenstern seisis küllaltki autonoomselt kunstimuuseumi alguse ja esimese ajastu juures, siis muutustes ülikooli kunstikogudes pärast Morgensterni surma oli oluline roll just Raadilt pärit kunstiteadmistel ja -kontaktidel.

Kokkuvõtteks

Tartu 19. sajandi kahel kunstitähel Karl Morgensternil ja Raadi Liphartitel oli kohtumispunkte, kuid palju jääb oletuslikuks. Postuum-selt ehk tänapäeva vaatest tunduvad kahe kunstitähe kontaktid tihedamad, on ju nüüdseks nende mõlema pärand koos Tartu Ülikooli katuse all. Igal juhul tasub ka faktide puudusel proovida tundlikumalt otsida võimalikke kontakte ja suhtejooni, mis siinses kohalikus vaimses ruumis valitsesid ning mõnikord rohkemgi kui suured kunstiajaloolainetused kohalikke valikuid ja otsuseid mõjutasid. Minevi-

²⁶ Inge Kukk, „Vervielfältigtes Pompeji“, *Baltic Journal of Art History*, (2011/2012), 193.

²⁷ Eha Ratnik, „Tartu ülikooli joonistuskool. Woldemar Krüger“, *Tartu Kunstimuuseumi Almanahh*, 3 (1972), 129.

²⁸ Max Georg Zimmermann, „K. E. von Liphart“, *Kunstchronik: Wochenschrift für Kunst und Kunstgewerbe. Neue Folge II Jg. Beiblatt zur Zeitschrift für bildende Kunst*, 30 (1890/91), 506.

²⁹ *Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks und Karl von Liphart betreffend die Schenkung der Gemäldesammlung der Gräfin Julie von Mannteuffel zum Besten der Universität*. RA, EAA.402.4.953.

kust jääb tihti tabamatuks see kõige põnevam osa, kuidas kogutud kunstiesemeid on kasutatud või milliseid vestlusi sealjuures peetud. Arvata võib, et ka kaks suurt Tartu kunstitähte Morgenstern ja Liphartid jagasid võimaluse korral oma kogutut ja teadmisi uhkusega, kindlasti oma sõprade ja tuttavate, kolleegide ja õpilastega. Ja sellest jagamisest, nagu nägime, võisid sündida jäljed, mis on tuntavad siiani.

Ingrid Sakh, MA, on Tartu Ülikooli muuseumi kuraator.

Morgenstern and Liphart. Encounters of Two Art Stars Sharing a Time and Space

Ingrid Sahk, UT Museum

What do we know about and how can we describe the encounters between Karl Morgenstern and the Lipharts, the Raadi lords of the manor, who were the greatest art collectors in 19th century Tartu/Dorpat?

Published sources give the impression that Morgenstern and the Lipharts had virtually no interaction, Morgenstern's name does not appear very often in the biography of the Lipharts, and vice versa. In Morgenstern's diaries, Raadi manor (*Ratshof*) appears as the destination of his frequent walks, just like Kadriorg in Tallinn, but nothing more personal emerges from it. However, Morgenstern probably knew which paintings belonged to the Lipharts, and some of them were of great interest to him. At least he published his opinion on two of the paintings by Johann Dominik von Fiorillo that belonged to the Lipharts' art collection. The replica of the portrait of Rector Parrot painted by F. G. von Kugelgen for R. W. von Liphart was also probably mediated by Morgenstern. There is some evidence that Morgenstern and Liphart shared information about subscriptions for prints and art bulletins.

What did the Lipharts think and know about the art collected by Morgenstern, either for his private collection or the university? There is no written evidence of their opinions, no facts or stories of the Lipharts visiting Morgenstern's art collection. Karl Eduard von Liphart, who later became a great connoisseur of prints and Italian renaissance art, may have used the possibility to train his eye looking at prints at the University of Tartu Art Museum in his youth. However, this remains only a guess.

During the lifetime of Karl Morgenstern, the university art museum's collection was formed according to his personal tastes and ideas. It is intriguing that after Morgenstern's death, the focus of the

collection was shifted and the influence of the Lipharts became more prominent. In 1858 curator G. F. von Bradke formed a committee to re-evaluate the collections of the University of Tartu Art Museum, and K. E. von Liphart became the only external member of the body. Although he is more known for his marvellous prints, K. E. von Liphart also collected plaster casts that filled his house at Lai Street 30 in Tartu. Most probably his knowledge and ideas about this subject also influenced the committee's final decision—collecting plaster casts of ancient art became the main focus of the university museum.

The combination of antique sculpture and wall paintings from Pompeii had already been used in the interior of the Lipharts' house long before the Pompeian-style decoration was painted for the University of Tartu Art Museum in 1868. K. E. von Liphart's special interest in photography, a state-of-the-art technology at that time, also left its mark on the university's collections. When Woldemar Krüger, who ran the university's drawing school in the second half of the 19th century, started commissioning photographic reproductions of famous artworks for instructional purposes, he relied mostly on the advice and recommendations of his friend K. E. von Liphart.

Thus, we may presume that even if there are not enough facts, it pays to search more closely for possible personal influences and impact. Often, important changes may happen through local and intimate contacts, not because of the twists and turns or grand ideas of art history in general.